

Şerîf El-Murtazâ'nın Yorum Yönteminde İstişhâd¹

Consultation In The Commentary Method Of Sharif Al-Murtaza

Reference: Cennet, M.Z. (2020). "Şerif El-Murtazâ'nın Yorum Yönteminde İstişhâd", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(27): 67-74.

Mehmet Zülfi CENNET

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı

ÖZET

Dilbilimsel bir yöntem takip eden Şerif el-Murtazâ, ayetleri yorumlarken arap dilinin gramer inceliklerini ustaca kullanmıştır. İlgili anlam inceliklerini belirlerken de başta Kur'an ayetleri olmak üzere arap şiirinden ve nesrinden ziyadesiyle istifade etmiştir. Bu makalede Murtazâ'nın ayetleri anlamlandırma veya ayetlerde geçen herhangi bir kelimeyi temellendirmede başvurduğu dörtlü istişhad yöntemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Müstakil bir tefsire sahip olmayan müellifin istiştattaki yorum yöntemi, farklı alanlarda yazdığı eserlerde geçen ayet yorumlarındaki temellendirmeden yola çıkılarak belirlenecektir.

Anahtar kelimeler: İstişhâd, Murtazâ, Şiir, Arap Nesri, Ayet

ABSTRACT

Sharif al-Murtaza who following a linguistic method, while interpreting the verses he skilfully used the grammatical subtleties of the Arabic language. While determining the relevant meaning subtleties, he excessively benefited from Arabic poetry and prose, notably the verses of the Qur'an. In this article we will try to reveal the quaternary consultation method that al-Murtazâ used to make sense of the verses or to base any word in the verses. The author's method of interpretation in consultation, who doesn't have a separate exegesis, will be determined based on the basis of the verse comments in the works he wrote in different fields.

Key Words: Consultation, Murtazâ, Poetry, Arab Prose, Verse

1. GİRİŞ

İstişhad kelimesi, genellikle istek manasını ifade eden istif'al fiil kalıbının mastarıdır. Bu kelime lugat ilminde; "Allah yolunda şehid olmayı arzulamak, şehid olmak, birinin şahid olmasını dilemek, şahid tutmak² ve bir şeyle delil getirmek" gibi anlamlara gelmektedir.³ Ancak İslâmi ilimler literatüründe bu kavram, "Kur'an âyetlerinin manalarını izah edebilmek, i'râbını tespit etmek, dildeki müşkil sözcükleri, gramerle ilgili bir meseleyi, edebi bir sanatı açıklamak veya ispatlamak üzere, şiirden ve Arap kelâmından faydalanmak ve delil getirmektir."⁴ İstişhad meselesinin Arap dilinde ilk olarak ne zaman kim tarafından ve hangi konuda yapıldığının bilinip kesin olarak tesbit edilmesi kolay değildir. Ancak konu ile ilgili kaynaklara bakıldığında, ilk istiştadın sahâbe devrinde Kur'an'ın garip kelimelerini tefsir etmek amacına yönelik olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁵ Sahâbe ve tâbiîn'in, Kur'an'ın garib ve müşkil lafızlarını açıklamak üzere genellikle Arap şiirinden istiştad ettikleri bilinmektedir.⁶

Bu bağlamda Nâfi b. Ezrak'ın, Kur'an'da geçen bazı kelimelerin anlamına dair sorduğu sorulara Abdullah b. Abbas'ın Arap şiirinden örnekler vererek açıkladığı kaynaklarda aktarılmaktadır. İlk olarak Kur'an'ın garip kelimelerini açıklamak için ortaya çıkan istiştad, daha sonraları Arap diliyle ilgili yapılan çalışmalarda kaidelerin tespitinde ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesinde doğruluğuna güvenilen örneklerin getirilmesiyle oluşan bir metottur. Dolayısıyla Arap kelimelerinde iki temel amaçtan dolayı istiştad yapılmaktadır. Birincisi, sarf ve nahiv gibi dil kurallarının tespitine yönelik istiştad, ikincisi kapalı kelimelerin anlamlarını açıklamaya yönelik istiştaddır.⁷

¹ Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda "Şerif el-Murtazâ'nın Kur'an Anlayışı ve Yorum Yöntemi" adıyla yapılmış Doktora çalışmasından faydalanılarak geliştirilmiştir.

² Bakara, 2/282: *وَأَشْهِدُوا ذُنُوبَكُمْ مِنْ رَجَالِكُمْ* "Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun," âyetinde de kelimenin bu anlamı ifade edilmiştir.

³ İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhâmmmed b. Mûkrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008, II, 180-183; Zemaşşeri, Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-belâğâ*, Daru'n-Nefais, Beyrut 2009, I, 527; Râzî, Ebû Bekir AbdulKâdir, *Muhtârü's-sihâh*, Müessesetu'r-Risâle, Lübnan 2001, s. 311.

⁴ Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, 61; Durmuş, İsmail, "İstişhad", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 396; Eroğlu, "Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik" *AÜİFD*, Erzurum 1993, XI, 326; Sancak, Yusuf, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999, 189; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV., Yay., Ankara 1997, s. 154.

⁵ Özbalkıç, Mehmet Reşit, "Arap Dilinde İlk İstişhad", *DEÜİFD*, İzmir 1989, V, 369.

⁶ Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 183.

⁷ Bedeva, Abdullah, "İbn 'Âşûr'un Tefsirinde İstişhad Yöntemi" *BÜİFD*, Bingöl 2018, XI, 313.

Meseleyi Şerîf el-Murtazâ ekseninde incelerken istişhad sıralamasında “âyetle istişhad” konusuna öncelik verilmesi ve hemen ardından “hadisle istişhad” başlığıyla devam edilmesi, Şerîf el-Murtazâ’nın ayet yorumlarındaki kullanımında bir önem sıralaması değildir. Ancak İslâmî ilimler literatüründe kutsiyet açısından böyle bir sıralamanın daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Müellifin, âyetleri alternatif te’vîl vecihleriyle tefsîr ederken herhangi bir vecihteki yorumunu temellendirmede en çoktan en aza doğru müracaat ettiği istişhad öğelerini şöyle sıralamak mümkündür: a) Arap kelâmıyla istişhad, b) Arap şiiiriyle istişhad, c) Âyetle istişhad ve d) Hadisle istişhad. Şimdi Murtazâ’nın yorum pratiğinde bu unsurların nasıl kullanıldığı üzerinde kısaca duralım.

2. ÂYET İLE İSTİŞHAD

Müellif, âyetleri tefsîr ederken âyetlerde geçen herhangi bir harf veya kelimenin mana tesbiti ya da bir söz öbeğinin veya bir bütün olarak bir âyetin anlamını belirleme hususunda diğer âyetlerden istişhatta bulunmaktadır. Hakkında delil olarak getirilmesi gereken husus, şayet âyetlerde bulunuyorsa istişhad etme sıralamasında âyete öncelik vermektedir. Murtazâ, âyetle istişhad yöntemini genellikle “يشهد لذلك قوله تعالى - كما قال تعالى - و مثله قوله تعالى - و اجرى هذه الآية مجرى قوله تعالى” gibi ifade formlarıyla ele almaktadır.⁸ Âyetleri tefsîr ederken diğer âyetlerden nasıl istişhad ettiğinin birçok örneğini eserlerinde görmek mümkündür.⁹ Bunların tamamını burada sunmak konuyu amacından uzaklaştıracağından sadece belli bazı örnekler üzerinde durmaya çalışalım.

Mesela ona göre; “O, aklını kullanmayanlara kötü bir azab verir”¹⁰ âyetinde geçen “akletmeyenler” ifadesinden kast edilen anlamın biyolojik açıdan akıl eksikliği değildir. Aksine yaratıcılarını bilmemeleri, gönderilen Peygamberleri tasdik ve onlara itaat etmemeleri konusunda akıllarını kullanmadıkları teşbih sanatıyla ifade edilmiştir. Yukarıdaki âyette bulunan “akletmeyenler” ifadesinin anlamını belirlemede “سأغردنهم/Şağır dırlar, dilsizdirler, kördürler, bu yüzden doğru yola dönmezler.”¹¹ âyetini istişhad olarak getirmektedir. Aynı anlamın bu âyette de bulunduğunu ve tasvir edilen grubun ise esasında biyolojik açıdan kör, şağır ve dilsiz olmadıklarını söylemektedir.¹²

Müfessirler, âyetleri tefsîr ederken müstağni kalmadıkları en önemli unsurlardan biri de, hazif sanatının Kur’ân’da yoğun bir şekilde kullanıldığı gerçeğidir. Örneğin; “فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ/Gök ve yer, onlar için gözyaşı dökmeyi”¹³ âyetini farklı açılardan ele alan Murtazâ, bu âyette hazfin olduğunu ve “اهل السماء والأرض/Yer ve gök ehli” takdirinin yapılmasının mana açısından daha uygun olacağını ifade etmektedir. Hazfin takdiriyle yaptığı bu tefsîre “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا/bulduğumuz şehre sor”¹⁴ ve “سَوَّاهُ السَّوَاهُ/savaş ağırlıklarını indirinceye (yani savaş bitince)”¹⁵ âyetlerini istişhad olarak getirmektedir. Çünkü bu iki âyette “اهل القرية” ve “اصحاب الحرب” şeklinde mahzuf lafızların takdir edilmesi gerektiğini bildirmektedir.¹⁶

Nahiv ilminde bilinen müzekkerlik-müenneslik uyumu kuralına aykırı olarak gelen bazı âyetlerdeki yapıların farklı yorumlandığı görülmektedir. Murtazâ’ya göre, “وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَجِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَفَهُمُ/Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnâdır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı”¹⁷ âyetinde müzekker olan “ذَلِكَ” lafzının en yakın olan

⁸ Murtazâ, Ebû'l-Kasım Ali b. Tahir eş-Şerîf, *Tenzihu'l-enbiyâ*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbu'at, Beyrut 1988, 105; Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf el-Murtazâ*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Kum 1405, III, 118; *Mesâilü'n-nâsiriyyât*, Müessesetü'l-Hüdâ, Tahran 1997, 304; Murtazâ, *el-Intisâr*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1415, 213, 294; Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid ve dîrarü'l-kalaid*, Nşr. ve Tahk. Ebû Fadl İbrahim, İnan/Kum 1954, I, 96, 123, 140, 352.

⁹ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 32, 60, 64, 96-97, 139-140, 208-209, 117, 123, 306, 340-341, 342, 353, 453, 464, 463, 485, 496-497, 554-556, 576, II, 50-52, 71, 86, 88, 126, 131, 135-137; Murtazâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 30, 32, 42, 46, 52, 63, 67, 105, 107, 129, 138, 162; Murtazâ, *Resâilü's-Şerîf*, II, 23, 224-225.

¹⁰ Yunûs, 10/100.

¹¹ Bakara, 2/18.

¹² Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 65.

¹³ Duhân, 44/29.

¹⁴ Yusuf, 12/82.

¹⁵ Muhammed, 47/4.

¹⁶ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 75.

¹⁷ Hûd, 11/119.

müennes “رَحْمَة/رحمة” lafzına hamledilmesi, görünürde müenneslik-müzekkerlik uyumunun gerekliliği kuralına ters düşse bile bu yapıdaki bir kullanım dilsel açıdan mümkündür. Çünkü “رحمة” kelimesinin müennesliği, hakiki müenneslik olmadığından müzekker bir lafızla bu anlamda bir müennes kelime kastedildiğinde murad edilen kelimenin lafzı değil, o kelimenin manasıdır. Müellif bu yorumuna “هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي/Zülkarneyn: Bu, Rabbinden bir rahmettir dedi”¹⁸ âyetini istişhad olarak getirmektedir. Bu âyette de müenneslik ifade eden “هذه” yerine “هَذَا” kullanılmıştır. Çünkü rahmet lafzından kastedilen “فضل” manasıdır ki, bu durumda âyetin manası “هَذَا فَضْلٌ مِنْ رَبِّي” şeklinde olmaktadır. Bu durumda kelimenin lafzına değil; manasına hamledilerek sorunun çözülmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁹

Murtazâ’ya göre; “فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ”²⁰ âyetinde bulunan ve aynı anlamı ifade eden “على” ile “فوق” lafızlarının birlikte kullanılması, Arap dilinde te’kid ve açıklamayı pekiştirmek amacına yöneliktir. Bu anlamı temellendirmek üzere “وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِيهَا فَكَاكُ الْغُؤْسُلِ فِي الْفَاكُ فِي الْغُؤْسُلِ/fakat göğüsler içindeki kalpler kör olur”²¹ âyetini istişhad olarak getirmektedir. Çünkü ona göre, bu âyette de aynı durumun söz konusudur. İnsan kalbinin sadece göğüste bulunduğu bilinmesine rağmen manayı pekiştirmek için “فِي الْغُؤْسُلِ” ifadesi ayrıca zikredilmiştir.²²

Müellif, bazen de âyetlerde geçen birtakım kelimeleri tefsir ederken benimsediği manayı temellendirmek için aynı kelimenin geçtiği diğer âyetlerden istişhadlar getirmektedir.²³ Mesela; “بَلْ يَدُّ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ/Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın,”²⁵ âyetindeki “يد” lafzından istişhad etmektedir. Çünkü bu âyette de söz konusu lafız “malı/nimeti israf ve cimrilik etmeden harcanması” anlamında olduğunu ifade etmektedir.²⁶

Kelimenin manasını tespit etmede²⁷ başka âyetlerden nasıl istişhatta bulunduğuna diğer bir örnek ise, “رَبِّمِز! EĞER UNUTACAK VEYA YANILACAK OLURSAK BİZİ SORUMLU TUTMA.” âyetidir.²⁸ Murtazâ’ya göre, “nisyan” lafzı, “terk etme” anlamındadır. Söz konusu lafzın terk etme anlamında olduğunun delilini ise aşağıdaki âyetlerde geçen bu lafzın sahip olduğu olumsuzluk manasıdır. “وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَتَسِيٍّ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا/Andolsun biz, daha önce de Âdem’e ahit vermiştik. Ne var ki o, unuttu. Onda azim de bulmadık.”²⁹ “وَأَنْتُمْ تَنْتَلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا”³⁰ ve “أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ/insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”³¹ Müellife göre; esasında bu âyetlerin anlam içeriğine bakıldığında tamamının ortak paydası, kulun Allah karşısında yerine getirmesi gereken sorumluluklarını terk etmesidir. Aksi takdirde “unutma” eylemi zaten şer’î bir özür olarak dinen olumsuz bir eylem olarak görülmemektedir.³²

Netice itibariyle dile çok önem veren Murtazâ, Arapçanın tüm özelliklerini içinde barındıran Kur’ân âyetlerinden delil olması açısından uzak durması düşünülemez. Bazen herhangi bir lafzın manasını tesbit etmek, bazen de âyetin sahip olduğu yapıdan kaynaklanan anlam farklılığına delil olmak üzere benzer âyetlerden istişhad getirmiştir.

¹⁸ Kehf, 18/98.

¹⁹ Murtazâ, *Ğuraru’l-fevâid*, I, 95.

²⁰ Nahl, 16/26.

²¹ Hac, 22/46.

²² Murtazâ, *Ğuraru’l-fevâid*, I, 342.

²³ Murtazâ, *Resâilü’ş-şerif*, II, 224-225.

²⁴ Mâide, 5/64.

²⁵ İsrâ, 17/29.

²⁶ Murtazâ, *Ğuraru’l-fevâid*, II, 5-6.

²⁷ Murtazâ, *el-İntisâr*, 100.

²⁸ Bakara, 2/286.

²⁹ Tâhâ, 20/115.

³⁰ Tevbe, 9/67.

³¹ Bakara, 2/44.

³² Murtazâ, *Ğuraru’l-fevâid*, II, 114.

3. HADİS İLE İSTİŞHAD

Murtazâ'nın âyetlerin tefsîrinde az da olsa sünnet kaynağına müracaat ettiğini söylemek mümkündür. Hadis ile nadiren de olsa istiştahatta bulunduğu birtakım örneklerine çeşitli eserlerinde rastlanılmaktadır.³³ Ancak diğer üç kısım ile istiştah ettiği kadar hadisle istiştah etmediği hatta çok az müracaat ettiği görülmektedir. Bununla birlik âyet yorumlarında bulabildiğimiz bir iki örnek üzerinden pratik uygulamasını görelim. Müellife göre; “يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ يَا أُخْتُ هَارُونَ”/Ey Harun'un kızkardeşi! Baban kötü bir kimse değildi, annen de iffetsiz değildi, dediler,³⁴ âyetinde geçen “يَا أُخْتُ هَارُونَ” ifadesinden kast edilenin Hz. Harun olması ve Harun'un neslinden olmasından dolayı ona nisbet edilerek Hz. Meryem'e de bu şekilde hitap edilmiş olması mümkündür. Murtazâ, buna delil olarak Mukatil b. Süleyman rivâyetiyle Hz. Peygamber'den “ayette zikredilen Harun, Hz. Mûsânın kardeşi olan kişidir.” şeklinde bir hadise yer vermektedir.³⁵

Müellif, “وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِذْرَارًا”/Üzerlerine Semayı bol bol salıvermiştik³⁶ âyetinde geçen “semâ” lafzının, yağmur (metar) anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Sema lafzının “المطر/yağmur” anlamında kullanıldığını Arap şiiri ve kelâmından istiştahlarda bulunan Murtazâ, Ebû Hüreyre kanalıyla Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu meşhur hadisi aktarmaktadır: “Bir gün Hz. Peygamber bir buğday yığınının yanından geçerken elini o buğdayın içine daldırdı ve parmaklarına bir ıslaklık ulaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu ıslaklığın ne olduğunu sorunca buğday sahibi, sema (yağmur) isabet etti ey Allah'ın Rasulu, şeklinde cevap verdi. O ıslaklığı üstüne çıkarsaydın da insanlar görseydi, kandıran bizden değildir, dedi.” Görüldüğü gibi Murtazâ, âyette geçen sema lafzının yağmur manasında olduğunu hadisten istiştah ederek tefsîr etmektedir.³⁷

Yukarıda sunduğumuz bu örnekler dışında müellifin âyetlerin yorumunda hadis malzemesine başvurduğunun daha başka örneklerini eserlerinde görmek mümkündür.³⁸ Neticede âyetlerin tefsîrinde hadis malzemesini fazla kullanmayan Murtazâ, aynı şekilde hadisle istiştahı da fazla kullanmamıştır.

4. ARAP ŞİİRİ İLE İSTİŞHAD

Kur'an'ı anlama ve âyetlerini anlamlandırma konusunda, Arap dilinden özellikle de Arap şiirinden faydalanma geleneği sahâbe dönemine kadar gitmektedir. Tefsîr alanında şöhret yapmış sahâbîlerin bu alandaki yetkinlik ölçütleri, büyük oranda Arap diline ve şiirine olan vukufiyetleri oranında olmuştur.³⁹ İbn Abbâs, “şiir Arabın dîvânıdır ve dolayısıyla Arap diliyle indirilmiş olan Kur'an'dan bir kelimenin anlamını açıklayamadığımız durumlarda Arapların dîvânına müracaat ederdik ve kelimenin anlamını orada arardık.⁴⁰ Yine İbn Abbâs, Kur'an'da anlamını bilmediğiniz garib kelimelerle alakalı bana soracağınıza onu Arap şiirinde arayınız” demektedir.⁴¹ Hz. Ömer'in (r.a) çok iyi bir şiir bilgisine sahip olduğu, ona getirilen her konuya yönelik bir şiir okuduğu ve ezberinde de çok miktarda şiir olduğu rivâyet edilmektedir.⁴² İslâm'ın çok erken dönemi diyebileceğimiz sahâbe dönemiyle başlayan şiirle istiştah faaliyeti sonraki dönemlerde de gelişerek hatta ivme kazanarak devam etmiştir. Tefsîr alanında yazılan me'âni'l-Kur'an'lara, Kur'an kelimelerine yönelik lugat eserlerine, dilsel tahlillere önem veren tefsîrlere ve hatta rivâyet tefsîrlere bile bakıldığında neredeyse hiç bir müfessirin Arap kelâmından ve şiirinden müstağni kalmadığı görülecektir.

³³ Bkz. Murtazâ, *en-Nâsiriyyât*, 141; Murtazâ, *Resâilü 'ş-şerîf*, II, 246; Murtazâ, *Tenzîhu 'l-enbiyâ*, 33, 121, 148; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 318.

³⁴ Meryem, 19/28.

³⁵ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, II, 171.

³⁶ En'âm, 6/6.

³⁷ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, II, 146.

³⁸ Murtazâ, *Resâilü 'ş-şerîf*, I, 71; Murtazâ, *Tenzîhu 'l-enbiyâ*, 110, 123.

³⁹ Işıcık, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yay., Konya 1997, 97; Ögmüş, Harun, “Tefsîrde Şiirle İstiştah Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi”, *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsîr Usûlü*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsîr Akademisi, İstanbul 2009, 345.

⁴⁰ Zerkeşi, Bedrüdî Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'an*, Daru't-Türas, Kahire ts, I, 294.

⁴¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 183; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 293; Emin, Ahmed, *Duha 'l-İslâm*, Mektebetü 'l-Ustra, Kahire 1997, I, 329.

⁴² Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve 'l-müfessirîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000, I, 29; Işıcık, *Kur'an'ı Anlama*, 98.

Murtazâ, herhangi bir âyette bulunan bir kelimenin lugat manasını⁴³ veya bir gramer kaidesini açıklamak,⁴⁴ ya da bir edebi sanatı veya âyetle ilişkili manaları⁴⁵ temellendirmek gayesiyle Arap şiirinden istişhadlarda bulunmaktadır.⁴⁶ Âyetteki dilsel yoruma delil olarak sunduğu şiiri zikrederken bazen şairin ismini vermekte,⁴⁷ bazen de “وقال الشاعر”⁴⁸, “مثل قول الشاعر”⁴⁹ ve “انشدني وقال”⁵⁰ gibi ifade formlarıyla yer vermektedir. Bunun pratik uygulamasının nasıl gerçekleştiğinin görülmesi açısından birkaç örnek vermemiz yeterli olur kanaatindeyiz. Çünkü eserlerinde ele aldığı konuların hemen hemen çoğunda Murtazâ'nın şiirle istişhad yöntemine yönelik örnekler bulmak mümkündür.

Mesela; Murtazâ, “فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ/Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi”⁵¹ âyetinde bulunan yer ve göğün ağlamasından neyin murad edilmiş olduğunu sorgulamaktadır. Bu şekildeki bir ifade tarzının Arap belağât ve dil kullanım üslubunun bir gereği olduğunu vurgulamakta ve bu kullanıma delil olarak da Arap şiirine başvurmuştur. Zira Araplar, herhangi bir kimsenin değerinin küçüklüğünü veya konumunun düşüklüğünü ya da sahip olduğu konumun yüceliğini nitelerken bu tarz bir mübalağa sanatını kullanırlardı. Ayrıca Arap kelâmında da böyle bir kullanımın örneğini görmek mümkündür. Araplar, olayın büyüklüğünü ve önemini belirtmek veya olayı umumileştirmek için “بُكَاءِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ” ve “كَسِفَتِ الشَّمْسُ لِفَقْدِهِ” gibi ifade tarzlarıyla meseleyi ortaya koymaktaydılar.⁵² Buna istişhad olarak da şu şiiri zikretmektedir:

الشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَيْسَ بِكَاسِفَةٍ تُبْكِي عَلَيْكَ نُجُومَ اللَّيْلِ وَالْقَمَرَ

Güneş kararmamıştır, ışıltısı devam etmektedir.

*Gecenin yıldızları, ay ve güneş sana ağlamaktadır.*⁵³

Arap şiiri ve edebiyatında hazif sanatı sıklıkla kullanıldığı gibi Arap dilinin incelikleriyle nazil olan Kur'ân'da da bunun yoğun bir şekilde kullanılmış olması tabiidir.⁵⁴ Murtazâ, diğer konularda takip ettiği yöntem gibi hazif konusunda da âyetin anlamını belirlemede Arap şiirinden istişhad ederek örnekler verdiği görülmektedir. Mesela, Murtazâ, “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ/İstersen) içinde bulunduğumuz şehire (Mısır halkına) ve aralarında geldiğimiz kabileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.”⁵⁵ bu âyetindeki “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ” ifadesinde mahzup olan bir muzafın var olduğu ve muzafun ileyh olan “الْقَرْيَةَ” kelimesi ise muzafın yerine geçerek meful olduğunu belirtmektedir. Buna istişhad olarak da aşağıdaki şiiri getirmektedir:

قَلِيلٌ عَيْنُهُ وَالْغَيْبُ جَمٌّ وَلَكِنَّ الْغَنَى رَبُّ غَفُورٌ

Kusurlar çok olmasına rağmen onun kusurları azdır.

Fakat lütuf, çok affeden Rabbin lütfudur.

Bu şiirde muzaf konumunda olan kelime “غَنَى” mahzup olup, muzafın ileyh muzafın yerine geçmiştir. Mahzupun takdiriyle kelâm, “وَلَكِنَّ الْغَنَى رَبُّ غَفُورٌ” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ Netice itibariyle edebiyatçı ve şair kimliğiyle de bilinen Murtazâ, tefsirini yaptığı âyetlerin neredeyse her yerinde Arap şiiriyle istişhad getirme metodunu görmemiz mümkündür.

⁴³ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 31, 62, 65, 121, 124, 224, 317, 319, 324, 329-330, 339, 430, 496, 543, 554, 556, 578; II, 114.

⁴⁴ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 208, 210, 212, 223, 225, 341, 543; II, 51-52.

⁴⁵ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 139, 141, 209, 221, 233, 340, 485, 519, 556, 576.

⁴⁶ Murtazâ, *Resâilü's-Şerif*, I, 426; Murtazâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 30-31, 37, 42, 46, 52, 60, 74.

⁴⁷ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 141.

⁴⁸ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 141, 209.

⁴⁹ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 208.

⁵⁰ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 139.

⁵¹ Duhân, 44/29.

⁵² Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 76; Kurtübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, XIX, 119.

⁵³ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 77.

⁵⁴ Murtazâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 86, 107, 109, 129.

⁵⁵ Yusuf, 12/82.

⁵⁶ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, I, 75-76.

5. ARAP NESRİ İLE İSTİŞHAD

Arap Kelâmı, bir kelime veya ifadenin Arapçadaki kullanım biçimi ve bununla Arapların hangi anlamı kast ettiklerini ifade eden bir kavramdır. Kur'ân lafızlarının açıklanmasında başvurulan en önemli araçlardan biri şüphesiz Arap kelâmıdır.⁵⁷ Murtazâ, âyetleri tefsîr ederken âyetlerde var olan dil üslubunun değişik şekillerine delil olmak üzere Arap şiirine başvurduğu gibi Arap kelâmına da sık sık başvurduğu görülmektedir. Arap kelâmıyla istişhad getirmek Murtazâ'nın âyetleri yorumlama tekniğinin her aşamasında görmek mümkündür. Bazen âyette geçen bir kelimenin anlamını belirleme⁵⁸ veya bir gramer kaidesinin varlığını tespit etme,⁵⁹ bazen de belağât açısından âyetlerde bulunan kullanım üslubunu temellendirmeden dolayı Arap nesrinden istişhad etmiştir.⁶⁰

Murtazâ, âyetlerin tefsîrinde istişhad olarak Arap kelâmı/nesri'ne müracaat ederken *و يجري ذلك مجرى* و يقول العرب⁶³ – العرب تقول⁶⁴ – وقد جرت عادة اهل اللغة⁶⁵ – مثل قولهم⁶⁶ – من قولهم⁶¹ / و يجري ذلك مجرى قول القائل⁶² و جعلنا نؤمكم⁶⁷ Mesela, “و جعلنا نؤمكم” âyetinin⁶⁹ tefsîrinde Sübat lafzının filolojik manasını temellendirirken aynı metodu kullandığı görülmektedir. Sebt lafzının birçok manası olmakla beraber “التمدد/açılma ve yayılma” anlamı da bulunmaktadır. Lafzın bu anlamını Arap kelâmından şu şekilde istişhad getirmektedir: Araplar, “Kadın, saç örgüsünü çözüp saçlarını salıverdiğinde” bu durumu ifade etmek üzere “سببت المرأة” ifadeini kullanırlar.⁷⁰

Yusuf sûresindeki *يوسف: "Rabbim! Hapis benim için, bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir."*⁷¹ âyetini tefsîr ederken onun yorum tekniğinde Arap kelâmının ne derece önem arz ettiğini görmek mümkündür. Murtazâ'ya göre, Hz. Yusuf (a.s)'un “السجن أحب إلي” demesiyle hapis hane nasıl sevimli olabilir? Oysa Hapishane doğası gereği iyi görülmemeyen ve sevimli kabul edilmeyen bir yerdir. Müellif, bu durumu Arap nesri/kelâmı ile temellendirerek “أحب إلي” kelâmından “اهون علي و اسهل/bana daha kolaydır” anlamı kast edilmektedir. Ayrıca âyetteki bu ifade biçimi, bir kimsenin sevilmeyen iki durum arasında tercihe zorlanması halidir. Mesela, birine *ان فعلت كذا و الا فعل بك كذا* /ya bunu yaparsın ya da sana şöyle yapılacaktır” denildiğinde o kişi de buna karşılık *كذا احب الي* /bu durum bana daha sevimidir” yani *داهيا و اخف* /daha hafif ve daha kolay” şeklinde cevap vermektedir. O kişi, her ne kadar her iki durumu da istemese de daha az zararlı olanı tercih etmiştir.⁷²

Saâd'in cennette ve şakî'nin cehennemde kalışlarının yer ve gök devam ettiği sürece ebedi olacağını bildiren âyetlerde *خالدين فيها ما دامت السموات والأرض إلا ما شاء ربك* /*Rabbinin dilemesi bir yana, gökler ve yer durdukça, orada temelli kalacaklardır*,⁷³ ifadesi kullanılmaktadır. Konuyu Arap dilinin kullanım üslubu olan Arap nesri ile temellendiren Murtazâ'ya göre ebediyetin Allah'ın meşietine bağlanmış olması devamlılığı, kalıcılığı ve ondan çıkışın imkânsızlığını te'kid etmek itibariyledir. Çünkü Allah, hükmettiği üzere onların orada sadece daimi kalmalarını dilemektedir. Şayet Araplar bir işi, gerçekleşmesi imkânsız olan bir şarta bağlamışlarsa, o işin imkânsızlığını dile getirmektedir. Mesela, *والله لا هجرناك الا ان يشيب الغراب و يبيض القار* /Allah'a yemin olsun ki! Karga ağarmadığı ve katran beyazlamadığı sürece senden uzak kalacağım.” Yani bunun manası ebediyen senden uzak kalacağım şeklindedir. Dolayısıyla âyetlerden kast edilen anlam, onların cennet ve cehennemde

⁵⁷ Aydın, İsmail, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu (Tarihsel Gelişim ve Sorunlar)*, Tıbyan Yay., İzmir 2012, 48.

⁵⁸ Murtazâ, *Resâilü 'ş-şerîf*, I, 404; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 124, 224, 317, 319, 329-330, 430, 496, 543; II, 114.

⁵⁹ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 223, 340, 354; II, 50,51-52.

⁶⁰ Murtazâ, *Tenzihu 'l-enbiyâ*, 51, 61, 82, 107, 108; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 209, 221, 233, 340, 353, 497, 518-519, 566; II, 71.

⁶¹ Murtazâ, *Resâilü 'ş-şerîf*, II, 68; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 454.

⁶² Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 69, 75, 233, 236, 508, 519, 532.

⁶³ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 209, 221.

⁶⁴ Murtazâ, *Resâilü 'ş-şerîf*, III, 104, 164, 290; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 117.

⁶⁵ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, II, 143.

⁶⁶ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 124.

⁶⁷ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 64, 209, 317, 319.

⁶⁸ Murtazâ, *Tenzihu 'l-enbiyâ*, 97, 110, 138, 145; Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 75.

⁶⁹ Nebe, 78/9.

⁷⁰ Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 329.

⁷¹ Yusuf, 12/33.

⁷² Murtazâ, *Ğuraru 'l-fevâid*, I, 464.

⁷³ Hûd, 11/106-108.

ebediyen kalacaklarıdır. Çünkü Allah, onların o haldeki sonsuzluk durumlarının kesintiye uğramasını dilemez.⁷⁴ Müellife göre, söz konusu âyette onların cehennemde kalışlarının ebediyetini ifade etmek için yerin ve göğün devamlılığına bağlanmıştır. Zira bu tarz bir kullanım, Araplar nezdinde bilindiğinden dolayı Allah da onların sahip oldukları dil üslubuna göre hitap etmiştir. Mesela Araplar, kesinlikle yapmayacakları bir durumu ifade etmek için;

“يأفعل كذا ما لاح كوكب و ما اختلف الليل و النهار”/yıldız ışık saçtığı ve gece-gündüz değiştiği sürece ben böyle yapmayacağım.” şeklinde bir üsluba başvururlardı.⁷⁵

Görüldüğü gibi Murtazâ'nın yorum yönteminde âyeti anlamının temel referans kaynaklarından biri, Arap kelâmında cari olan kullanım üslubudur. Arapça nazil olan bir kitabın nazil olduğu dilin yapısal formlarından uzak olması da zaten mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki Murtazâ nezdinde Arap kelâmı, âyetleri anlamada çok önemli ve müstakil bir delildir.

6. SONUÇ

Edebiyatçı ve şair kimliğinin bir gereği olarak Şerif el-Murtaza, ayet yorumlarında arap dilinin neredeyse bütün unsurlarına müracaat ettiği görülmektedir. Dilsel açıdan metinleri yorumlamada ve yorumu temellendirmede en sık başvurulan yöntemlerden biri olan istişhad, bu anlamda müellifin yorum pratiğinde önemi fazlasıyla ortaya çıkmıştır. Esasında islam yorum geleneğinde süregelen ayeti ayetle, ayeti sünnetle veya ayeti arap şiiri ve nesriyle tefsir etme yöntemi, istişhad'ın bir başka görünür halidir denilebilir. Netice itibariyle Şerif el-Murtaza, bu yorum temellendirme geleneğini dörtlü –ayet, hadis, arap şiiri ve arap nesri ile istişhad etme- bir sistemle ayet tefsirlerinde en yoğun bir şekilde kullandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Aydın, İsmail, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu (Tarihsel Gelişim ve Sorunlar)*, Tibyan Yay., İzmir 2012.

Bedeve, Abdullah, “İbn ‘Âşûr’un Tefsirinde İstişhâd Yöntemi” *BÜİFD*, Bingöl 2018,

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, TDV., Yay., Ankara 1997.

Durmuş, İsmail, “İstişhad”, XXIII, *DİA*, İstanbul 2001.

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Mektebetu'l-Ura, Kahire 1997.

Eroğlu, “Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik” *AÜİFD.*, Erzurum 1993.

İşıcık, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler*, Esra Yay., Konya 1997.

İbn Manzûr, Cemaluddin Muhâmmmed b. Mükrim, *Lisânu'l-'arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2008.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.

Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1969.

Murtazâ, Ebû'l-Kasım Ali b. Tahir eş-Şerîf, *Ğuraru'l-fevâid ve dürarü'l-kalaid*, Nşr. ve Tahk. Ebû Fadl İbrahim, İran/Kum 1954.

....., *el-İntisâr*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1415.

....., *Mesailü'n-nâsiriyyât*, Müessesetü'l-Hüdâ, Tahran 1997.

....., *Resâilü's-Şerîf el-Murtazâ I-III*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Kum 1405.

....., *Tenzîhu'l-enbiyâ*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbu'at, Beyrut 1988.

⁷⁴ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, II, 78.

⁷⁵ Murtazâ, *Ğuraru'l-fevâid*, II, 79.

- Öğmüş, Harun, “Tefsîrde Şiirle İstişhad Açısından Hiç 2. Asrın Önemi”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü*, İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsîr Akademisi, İstanbul 2009.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “Arap Dilinde İlk İstişhad”, *DEÜİFD.*, İzmir 1989.
- Râzî, Ebû Bekir AbdulKâdir, *Muhtârû’s-sihâh*, Müessesetu’r-Risâle, Lübnan 2001.
- Sancak, Yusuf, *H. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1999.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-İtkan fî ulumi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000.
- Zemahşeri, Cârullah Ebû’l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Esasü’l-belâğa*, Daru’n-Nefais, Beyrut 2009.
- Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi’l Kur’ân*, Daru’t-Türas, Kahire ts.